

Московський Патріархат, каральні органи СРСР та знищення УГКЦ у 1940-их роках

Іван Білас

Precis

The following article by Ivan Bilas entitled, "The Moscow Patriarchate, the Penal Organs of the USSR, and the Destruction of the Ukrainian Greco-Catholic Church during the 1940's" is based on recently de-classified documents in the State Archives of the Russian Federation, St. Petersburg (formerly the Central State Archives of the October Revolution). Bilas describes the co-opting of the Moscow Patriarchate by Soviet state authorities—in particular, Stalin's meeting with the leadership of the Russian Church in September, 1943, and the creation of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church. He then demonstrates the role of this Council and the NKVD in orchestrating the expansion of the Moscow Patriarchate throughout Western Ukraine in particular, where five million Greco-Catholics were forced underground or absorbed into the Russian Church after the L'viv pseudo-Synod of 1946. Bilas stresses that the recent inter-confessional strife between Orthodox and Catholics in Ukraine is essentially the fruit of Soviet state interference in Church affairs. Government sponsorship of one Church in an attempt to destroy another was bound to engender animosity among believers.

An English translation of this article will appear in a future issue of *Logos*.

Спираючись на архівні документи, які були віднайдені і досліджені за багатолітній період пошукової роботи, ставимо за мету внести вклад у припинення ворожнечі між віруючими різних конфесій в Україні.

До недавнього часу, як зазначалось в одному з номерів тижневика *Аргументы и факты*, вважалось, що ці документи, які зберігались у спеціальних фондах центральних архівів, знищені. Виявилось, однак, що це не правда.¹

Апелюємо тільки до документальних матеріалів, щоб читачі самі мали можливість співставити минуле з сьогоденням і визначитись у тому, кому в наш час на руку міжконфесійні суперечки, ворожнеча, підвалини яких як міна сповільненої дії, закладались ще у 40-х роках з далекосяжними трагічними наслідками.

Зміна долі Російської Православної Церкви в 1943–му році

Як відомо, напередодні другої світової війни Російська Православна Церква знаходилась на грані її повної ліквідації. Початок війни і наступивша невдовзі скоро і раптова переміна „височайшого” гніву на милість стала для місцеблюстителя московської патріархії митрополита Сергія Страгородського і горсточки його оточення „манною небесною”.

На перший погляд зміна почалася з буденної розмови, яка мала далеко йдучі наслідки. 4 вересня 1943 року, коли гуркотіла війна, і наслідки її були ще невідомі, але вже була визначена перевага Червоної Армії, Й. Сталін, надвечір, перебуваючи на своїй дачі, викликав до себе маловідомого для громадськості полковника державної безпеки Г. Карпова.² Розмова проходила в присутності Л. Берії і Маленкова, який, як секретар ЦК ВКП(б) відповідав за ідеологію. Її зміст повністю стосувався Російської Православної Церкви (РПЦ). Сталіна цікавили такі питання як: що з себе являє митрополит Сергій, його вік, фізичний стан, авторитет у Церкві, відношення до влади; коротка характеристика митрополитів Алексія (Симанського) і Миколая

¹ Див.: *Аргументы и факты* (щотижнева газета Росії), 1989, ч. 40, ст. 4. Адже не дивно, що смерть отця Олександра Меня пов'язана з документами подібного змісту: незадовго до загибелі він отримав матеріали, компрометуючі вище церковне, партійно-державне і чекістське керівництво. Ці документи, як повідомив „Аргументы и факты” колишній співробітник православного відділу КДБ, знаходились у портфелі Меня і щезли безслідно після трагічного нападу на нього двох невідомих, які виконували наказ спецслужб. Там же, 1991, ч. 39, ст. 3.

² Працівники держбезпеки цього часу мали спеціальні звання, які на кшталт відповідної служби „СС” гітлерівської Німеччини на три ранги стояли вище від військових звань.

(Ярушевича); коли і ким був у Патріархії митрополит Тихон; які зв'язки підтримує РПЦ з закордоном; хто є патріархами Вселенським, Єрусалимським і іншими; що відомо Г. Карпову про керівництво православних Церков Болгарії, Югославії, Румунії; в якому матеріальному становищі перебувають митрополити Сергій, Алексій і Миколай; кількість парохій РПЦ і загальна кількість єпископату.

Г. Карпов як начальник відділу НКДБ СРСР, що займався питаннями релігії у країні, дав вичерпні відповіді. Сталін, задовільнившись отриманою інформацією, поцікавився, чи Карпов росіянин, з якого часу перебуває у лавах ВКП(б), його освіта і звідкіля у нього така обізнаність у церковних питаннях. Цьому Карпова зобов'язувала посада у відомстві Меркулова, що керував тоді державною безпекою країни. Скориставшись нагодою, що буває далеко не в кожного полковника держбезпеки, Карпов „блиснув” перед вождем ерудицією з релігійного питання, чим викликав у нього повагу.

Після цієї довідково-біографічної увертюри по справах РПЦ, Сталін заявив, що необхідно створити спеціальний орган, який би здійснював зв'язок з керівництвом Церкви, а держава через нього змогла б контролювати діяльність і політику РПЦ, направляючи її у потрібному для уряду керунку. При цьому він запитав у Карпова його думку і міркування з цього делікатного питання. Керівник релігійного відділу НКДБ, вибачившись перед вождем за те, що він спеціально не готувався до вирішення такого питання, яке є надзвичайно важливим для подальшої ролі РПЦ, зробив пропозицію організувати при Верховній Раді СРСР відділ по справах культів, мотивуючи тим, що на той час при Всесоюзному Центральному Виконавчому Комітеті фактично існувала постійно діюча комісія у справах релігійних культів.

Зваживши доводи Г. Карпова, Сталін не погодився з таким міркуванням, сказавши, що мова йде про створення спеціального органу при уряді СРСР у вигляді комітету або ради.³ Після невеликої паузи-роздуму він сказав: „Необхідно організувати при уряді, тобто при Раднаркомі, Раду, яку назвемо Радою по справах Російської Православної Церкви. На неї покладемо здійснення зв'язків між урядом Союзу РСР і патріархом, при цьому Рада самостійних рішень

³ Державний Архів Російської Федерації (колишній Центральний Державний Архів Жовтневої Революції) [надалі—ДА РФ] Ф. 6991, оп. 2, спр. 16, арк. 1.

не приймає, а тільки доповідає про все урядові і отримує від нього вказівки по вирішенню всіх питань, що стосуються Церкви”.⁴

Справа була вирішена. Сталін звернувся до присутніх Берії, Маленкова і Карпова з питанням, чи необхідно йому прийняти митрополитів Сергія, Алексія і Миколая. Всі троє відповіли, що вважають це позитивним фактом у остаточному закріпленні наміру про створення Ради по справах РПЦ при РНК СРСР.

Зустріч Сталіна з Митрополитами РПЦ

Після цього, тут же на дачі, Г. Карпов отримав вказівку Сталіна—зателефонувати митрополиту Сергієві від імені уряду і передати інформацію такого змісту: „З Вами говорить представник Раднаркому Союзу РСР. Уряд має намір Вас прийняти, а також митрополитів Алексія і Миколая. Вислухати ваші потреби і вирішити ті питання, що у вас назріли. Уряд може прийняти вас сьогодні ж, через годину—півтори, або, якщо цей час Вам не підходить, то уряд може організувати прийом завтра (у неділю), або один з днів наступного тижня”.⁵

Г. Карпов, зателефонувавши в присутності Сталіна, Берії і Маленкова митрополиту Сергієві, відрекомендувався представником РНК СРСР і передав йому інформацію, розроблену за попереднім сценарієм. Переговоривши з ієрархами, він доповів Сталінові про їх згоду і бажання зустрітись з урядом сьогодні, тобто 4 вересня 1943 року. Адже такого „урядового запрошення” вони навіть не могли собі уявити ні реально, ні уві сні, сприйнявши його з трепетом і подякою за таку увагу з боку самого вождя, заганняючого їх у прокрустове ложе. Дуже дорого і трагічно для РПЦ і інших конфесій з мільйонними масами віруючих обійшлася ця зустріч ієрархів РПЦ з „ввічливими” представниками уряду.

Початок справи був покладений. Митрополити направились до місця зустрічі у Кремль. Через дві години після „урядового запрошення” по телефону, десь біля пів на дванадцяту годину ввечорі, митрополити Сергій, Алексій і Миколай на автомобілях беріївського відомства, завчасно направленими за ними, прибули до Кремля, де були прийняті Сталіном у кабінеті Голови Раднаркому СРСР. На

⁴ ДА РФ. Ф. 6991, оп. 2, спр. 16, арк. 2.

⁵ Там же.